

V posledných rokoch sa častejšie dostávajú do rúk čitateľov knihy z edície Filozofické aktuality. Nedávno sa v tejto edícii objavila práca V. Černíka *Myšlienkový experiment a produkcia ideí*.¹ Táto štúdia si zaslúžila pozornosť čitateľov jednak preto, že analýza myšlienkového experimentu nebola v našej literatúre doposiaľ systematicky urobená, a jednak preto, že prístup a skúmanie myšlienkového experimentu, obsiahnuté v tejto štúdii, sú v mnohom nové a podnetné. Už v úvode sa čitateľ môže presvedčiť, že autorovi ide o filozofický rozbor myšlienkového experimentu ako jedného z dôležitých problémov marxistickej metodológie vied, ako problému, ktorého analýza môže priniesť mnoho nového k rozpracovaniu marxistickej dialektiky ako teórie metódy. Hlavným cieľom autora bolo prepracovať sa k pochopeniu myslenia ako „produkcie ideí a predstáv“ (s. 14).

Knížka okrem úvodu a záveru má päť kapitol. V prvej kapitole *Spory o povahu myšlienkového experimentu* sa autor snaží kriticky zhodnotiť názory na ponímanie myšlienkového experimentu a podať vlastné vymedzenie tohto pojmu. Postupne analyzuje názory na myšlienkový experiment u E. Macha, L. O. Valta, B. S. Dynina, K. Makarevičusa, analyzuje Maxwelow myšlienkový experiment, myšlienkový experiment Galileiov atď. Hlavným výsledkom je ponímanie myšlienkového experimentu ako myšlienkového operácie s ideálnym objektom v idealizovaných podmienkach a definovanie myšlienkového experimentu: „Myšlienkový experiment je myšlienkovou operáciou (sledom myšlienkových operácií) s teoreticky podloženým, z vedeckých predpokladov odvodeným myšlienkovým-konkrétnym obrazom (obrazom — modelom) objektu, základným cieľom

ktorého je názorné overenie logickej konzistentnosti teórie a vyčlenenie čistých podmienok zákona“ (s. 30). Pochopiť nóvum tejto definície je možné, podľa nášho názoru, len v kontexte analýzy niekoľkých nosných pojmov, ktoré sú v tejto definícii obsiahnuté. Východiskom pre správne pochopenie tejto definície sú slová autora, ktoré sformuloval v súvislosti s analýzou Valtovho ponímania myšlienkového experimentu, a to, že „idealizovaný experiment podlieha zákonom dvojakého druhu: logickým zákonom myšlienkového činnosti a v praxi odhaleným zákonom objektívnej skutočnosti“ (s. 20), pričom v tomto kontexte pojem logický zákon myšlienkového činnosti patrí do analýzy formálnej logiky v širšom zmysle slova (nielen klasickej logiky) a pojem zákony objektívnej reality v tom najvšeobecnejšom zmysle sú vyjadrené v zákonoch a kategóriách dialektiky. Táto myšlienka je dôležitá aj pre pochopenie autorovho ponímania marxistickej metodológie vied, ktoré stručne vymedzuje v poslednej kapitole. Dôležité závery urobil autor pri analýze pojmov obraz a obraz-model. Správne sa postavil na stanovisko proti stotožňovaniu pojmov obraz a model. Pojem obrazu je z gnozeologického hľadiska skutočne pojem bohatší. V súvislosti s analýzou pojmu obrazu a tvorby obrazov (ako aktívnej ľudskej činnosti) má veľký význam analýza pojmov zmyslová názornosť, myšlienkovú-konkrétnu názornosť, ideálny objekt. Správne zdôraznil, že „Zmyslová predstava je bezprostredným obrazom predmetu; z nej sa iba začína proces poznania predmetu. Myšlienkovú-konkrétny obraz predmetu je, naopak, jeho teoreticky sprostredkovaným, všestranným obrazom; ním sa relatívne zavŕšuje proces poznania predmetu“ (s. 29). Myslíme si, že i keď sme sa trochu po-

¹ ČERNÍK V.: *Myšlienkový experiment a produkcia ideí*. Filozofické aktuality, Bratislava 1972.

drobnejšie zastavili pri autorových záveroch, má to svoje opodstatnenie. Podľa nášho názoru sú v analýze týchto problémov v marxistickej metodológii vied ešte veľké možnosti, predovšetkým máme na mysli analýzu takých pojmov, ako názornosť, nenázornosť a pod.

V druhej kapitole *Myslený a reálny experiment. Základné funkcie myšlienkového experimentu* sa autor zamerl na problémy, ktorých zaznávanie malo za následok až taký krajný záver, že myšlienkový experiment ako samostatná, špecifická forma myšlienkovovej činnosti neexistuje, alebo sa myšlienkový experiment redukoval na prípravnú fázu reálneho experimentu. Autor správne poukázal na skutočnosť, že myšlienkový experiment je formou duchovnej produkcie, že svojimi možnosťami abstrakcie ďaleko prekračuje reálny experiment a „umožňuje teoreticky predstaviť skúmaný proces a jeho zákon v idealizovanej podobe“ (s. 45). Jednostrannosti pri hodnotení úlohy myšlienkového experimentu, absolutizácia určitých krajností vznikajú v dôsledku toho, že sa proces vzniku a priebehu myšlienkového experimentu vytrhne z genetického reľazca procesu poznania, tento moment sa zabsolutizuje a preruší sa tak možnosť postihnúť reálne vzťahy medzi myšlienkovým experimentom a predchádzajúcim stupňom poznania. Treba si uvedomiť, že na jednej strane myšlienkové experimenty nadväzujú (i keď často sprostredkovane) na dosiahnutý stupeň poznania a na druhej strane vytvárajú predpoklady pre reálne experimenty. V kontexte vzťahu reálneho a myšlienkového experimentu treba zdôrazniť, že tento vzťah môže byť v skutočnosti veľmi sprostredkovaný a niekedy i ťažko rekonštruovateľný. Ďalej autor analyzuje jednotlivé funkcie myšlienkového experimentu: funkciu zdôvodňovaciu, kritickú, heuristickú. Od týchto funkcií odvodzuje funkciu didaktickú. Z analýzy zdôvodňovacej funkcie myšlienkového experimentu, jeho logickej (formálnologickej) štruktúry je zrejmé, že pojem zdôvodňovacej funkcie nie je touto analýzou úplne

vyčerpaný. Zdôvodňovacia funkcia sa nevyčerpáva odvodením záveru z predpokladov, ale vyžaduje, aby predpoklady boli pravdivé. Kritická funkcia myšlienkového experimentu sa prejavuje najmä v kritike hypotéz a v explanačnej nosnosti teórie a ako autor zdôraznil, aj pri kritike logického a kategoriálneho aparátu vied. O tom sa môžeme presvedčiť v dejinách vedy. Významnou funkciou myšlienkového experimentu je jeho heuristická funkcia, ktorá spočíva v uznaní toho, že myšlienkové experimenty môžu viesť k novým poznatkom. Problém nových poznatkov sa v súčasnej metodologickej literatúre začína osobitne rozpracovávať. Autor sa pokúsil vymedziť svoje chápanie nového poznatku vo štvrtej kapitole. Záver druhej kapitoly tvorí zaujímavá analýza vzťahu medzi kritickým vedeckým experimentom a fiktívnym myšlienkovým experimentom.

Tretia kapitola *Myšlienkový experiment a kvantová mechanika* je venovaná myšlienkovým experimentom v kvantovej mechanike. Myšlienkové experimenty v kvantovej mechanike nadobudli odlišný charakter, než mali klasické myšlienkové experimenty. Predovšetkým v myšlienkových experimentoch v kvantovej mechanike vystupujú ideálne neklasické objekty, „ktoré majú »dualistický«, vlnovo-korpuskulárny charakter“ (s. 69). Súčasne sa v týchto experimentoch presadzovalo dialektické myslenie.

Základným výsledkom skúmania v tretej kapitole sú závery, v ktorých autor ukazuje, že myšlienkové experimenty v kvantovej mechanike viedli k prehodnoteniu a nevyhnutnosti zmeniť jazyk kvantovej mechaniky. Ukázalo sa, že úsilie opísať kvantovo-mechanické javy jazykom klasickej logiky naráža na neriešiteľné problémy. Viedlo to k hľadaniu jazyka, ktorý by umožnil adekvátny opis javov prebiehajúcich v mikrosвете. Filozofický význam myšlienkových experimentov, ako správne ukázal autor, spočíva v prekonaní kategoriálneho systému starého materializmu, v jeho zmene a formovaní nového systému

kategorií ako základu nového materializmu (pozri s. 79).

Myslíme, si, že prínos štvrtej kapitoly *Myšlienkový experiment a štruktúrno-genetické postupy* treba vidieť v tom, že myšlienkové experimenty v určitých fázach nadobúdajú formy zložitejších, vyšších myšlienkových činností, „v ktorých sa neseleduje skutočný dej, ale súhrn možných dejov... Myslenie v nich prekračuje možnosti myšlienkových experimentov“ (s. 87). Zaujímavá a podnetná je analýza logickej štruktúry, metódy, ktorú vypracoval K. Marx v *Kapitáli*, v rámci ktorej sa pokúsil vymedziť pojem nový poznatok vzhľadom na nejaký systém *S*. Fakt *B* (nevysvetliteľný v *S*) je novým poznatkom vzhľadom na *S* vtedy, keď sa podarí nájsť nejaké *A* také, že *S* a *A* tvoria bázu pre vysvetlenie *B*. (Bližšie pozri s. 93–95.) Autor v tejto kapitole načrtnol myšlienkové postupy (napr. princíp postupnej konkretizácie), v rozpracovaní ktorých má prioritu a najväčšie možnosti práve marxistická metodológia vied. Analýzy mnohých týchto problémov sa začínajú objavovať v súčasnej marxistickej metodológii.

Posledná, piata kapitola *Problém logických foriem myšlienkového činnosti* je v podstate istou syntézou predchádzajúcich analýz.

Autor ukázal, že riešiť problémy myšlienkového experimentu a ďalšie metodologické problémy je možné len prekonaním tradičného chápania myslenia ako individuálneho psychického aktu. Autor ukázal, že myslenie je jednotou „kognitívneho vzťahu spoločenského subjektu k objektívnej skutočnosti“ (s. 110) a „ideového, spoločenského, rečou sprostredkovaného vzťahu človeka k človeku“ (s. 111). Ukázal, že myslenie sa materializuje vo forme

reči a vo forme praxe. Poznávanie objektívnej skutočnosti prebieha v kategoriálnych formách myslenia, ktoré skúma materialistická dialektika, a v jazykovej forme myslenia, ktoré skúma formálna logika. V celej štúdii sa riešia a nastoľujú problémy, ktoré by mohli tvoriť obsah marxistickej metodológie vied. Čo treba rozumieť pod marxistickou metodológiou vied, autor podrobne neskúma, ale implicitne je v kontexte práce obsiahnutá a čitateľ sa môže pokúsiť o rekonštrukciu jej obsahu. Je zrejmé, že rozpracovanie marxistickej metodológie vied si vyžiada veľa úsilia a diskusií. Čitateľovi v ďalšom štúdiu a orientácii iste pomôže bohatá bibliografia prác, uvedená na záver práce.

Touto recenziou sme sa pokúsili ukázať predovšetkým základné myšlienky práce. K novým záverom prišiel autor na základe kritického zhodnotenia doterajšej bohatej literatúry o myšlienkovom experimente. Výber problémov, ich spracovanie v jednotlivých kapitolách nebol náhodný, práve naopak. Sled myšlienok, riešenie problémov má svoju logickú následnosť, ktorá smeruje k určitému syntetickejšiemu pohľadu. Práca je prínosom i svojím dôsledným marxistickým prístupom k skúmaniu daných problémov. Čitateľa zaujme ešte ďalšími skutočnosťami: napr. výber príkladov z dejín vedy nie je ilustratívny, ale dôsledne dopĺňa štruktúru práce. Na záver treba zdôrazniť, že popri riešení problémov práca predkladá čitateľom mnohé ďalšie problémy, núti ho stavať si otázky, hľadať odpovede, čo len dokresluje slová, že práca je prínosom k rozpracovaniu marxistickej metodológie vied.

Jozef Viceník